

โครงการรัตนโมเดล : การพัฒนาชุมชนด้วยวิถีพุทธ

RATANA MODEL PROJECT : COMMUNITY DEVELOPMENT WITH BUDDHIST METHODS

พระมหาสมัย สมโย (ไกรประโคน) และพระครูโสภณปฐมภรณ์ (ทวี สิริธโร)

วัดป่าพระเจ้า จังหวัดสุพรรณบุรี

Phra Maha Samai Samayo (Kraiprakon) and
Phrakhru Sobhonpathamaphon (Thawee Sirindhorn)

Wat Pa Phra Chao, Suphan Buri Province

Email: watpra.samayo001@gmail.com

Received 19 February 2025; Revised 1 June 2025; Accepted 30 June 2025.

บทคัดย่อ

บทความนี้ศึกษาการพัฒนาชุมชนด้วยวิถีพุทธโดยเฉพาะผ่านการประยุกต์ใช้ รัตนโมเดล อันเป็นแนวทางที่ใช้ “ไตรสรณคมน์” หรือ “รัตนะทั้งสาม” ได้แก่ พุทธรัตนะ ธรรมรัตนะ และสังฆรัตนะ มาเป็นกลไกในการขับเคลื่อนชุมชนให้มีคุณภาพชีวิตที่ดีและมั่นคงในคุณธรรม โดยมี วัดเป็นศูนย์กลางการเรียนรู้ และ พระสงฆ์ เป็นผู้นำทางจิตวิญญาณและวัฒนธรรมในการเชื่อมระหว่างบ้าน วัด โรงเรียน และชุมชน (บวร). พุทธรัตนะทำหน้าที่เป็นต้นแบบแห่งความดี ธรรมรัตนะเป็นหลักในการส่งเสริมศีลธรรมและเศรษฐกิจพอเพียง ส่วนสังฆรัตนะคือพลังการรวมกลุ่มและการประสานความร่วมมือในสังคม. กิจกรรมต่าง ๆ เช่น การฝึกสมาธิ การอบรมคุณธรรม การอนุรักษ์วัฒนธรรม และการใช้เทคโนโลยีเผยแพร่ธรรมะออนไลน์ เป็นการแปลงหลักธรรมให้เข้ากับบริบทยุคดิจิทัล ทำให้เยาวชนสามารถเข้าถึงธรรมะและมีส่วนร่วมในการพัฒนาชุมชน. ผลการศึกษาพบว่า รัตนโมเดล ช่วยลดความเหลื่อมล้ำ สร้างความสามัคคี และเสริมสร้างจิตสำนึกทางศีลธรรมในระดับบุคคล ครอบครัว และสังคม ความแตกต่างที่สำคัญระหว่างวิถีพุทธทั่วไปกับรัตนโมเดล คือ รัตนโมเดลเป็นแนวปฏิบัติเชิงโครงสร้างที่ใช้ “พุทธ ธรรม สังฆะ” อย่างเป็นระบบในการแก้ปัญหาและพัฒนาชุมชน ไม่ใช่เพียงการใช้หลักธรรมโดยทั่วไป แต่เป็นการออกแบบเชิงกลยุทธ์เพื่อการเปลี่ยนแปลง

คำสำคัญ: การพัฒนา, ชุมชน, วิถีพุทธ, รัตนโมเดล

Abstract

This article studies community development in a Buddhist way, specifically through the application of the Ratana Model, which is an approach that uses the “Trisaranam” or “the Three Jewels”: the Buddha Jewel, the Dhamma Jewel, and the Sangha Jewel as a

mechanism to drive the community to have a good quality of life and be virtuous, with the temple as the center of learning and the monks as the spiritual and cultural leaders connecting home, temple, school, and community (Bor Wor). The Buddha Jewel acts as a model of goodness, the Dhamma Jewel is the main principle in promoting morality and the sufficiency economy, while the Sangha Jewel is the power of group formation and cooperation in society. Activities such as meditation, moral training, cultural conservation, and the use of technology to disseminate online Dhamma translate the principles of Dhamma into the context of the digital age, enabling youth to access Dhamma and participate in community development. The results of the study found that the Ratana Model helps reduce inequality, create harmony, and enhance moral consciousness at the individual, family, and social levels sustainably. The main difference between the general Buddhist way and the Ratana Model is that the Ratana Model is a structural practice that systematically uses “Buddhism, Dhamma, Sangha” to solve problems and develop communities, not just the general application of Dhamma principles, but also a strategic design for change.

Keywords: Development, Community, Buddhist way, Ratana model

บทนำ

พระสงฆ์มีบทบาทสำคัญในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาตั้งแต่อดีตถึงปัจจุบัน แม้พระพุทธศาสนาเคยสูญหายจากอินเดีย แต่พระพุทธองค์ทรงมอบหมายให้พระอรหันตสาวก 60 รูปแรกออกเผยแผ่ธรรมะเพื่อประโยชน์สุขแก่ชนจำนวนมาก โดยแสดงธรรมทั้งดงามและบริสุทธิ์ เพื่อให้ผู้มีอริสในตาน้อยได้รับการรู้แจ้งในธรรม (วิ.ม. (ไทย) 4/32/49.) ตั้งแต่อดีตกาลจนถึงปัจจุบัน “วัด” ถือเป็นศาสนสถานที่สำคัญในพระพุทธศาสนา โดยเป็นสถานที่สำหรับพุทธบริษัทในการประกอบกิจวัตรทางศาสนา มีการจัดพื้นที่อย่างเป็นระเบียบ ทั้งป่าและสวนที่เหมาะสม มีพระสงฆ์จำพรรษา และอาคารเสนาสนะที่เอื้อต่อการปฏิบัติธรรม การเจริญสติ สมาธิ และปัญญา วัดเป็นศูนย์กลางในการประกอบพิธีทางสงฆ์และศาสนพิธีต่าง ๆ เป็นที่พึ่งสำหรับผู้คนที่กำลังเผชิญความทุกข์ ช่วยบรรเทาปัญหาในชีวิตและนำพาความสุขกลับคืนมา ประเทศไทยมีประชากรกว่าร้อยละ 95 นับถือพระพุทธศาสนา มีประวัติศาสตร์อันยาวนานกับพระพุทธศาสนา ในสมัยกรุงสุโขทัยยังเป็นเมืองหลวง พระมหากษัตริย์ไทยได้อาราธนาพระภิกษุณิกายเถรวาทจากนครศรีธรรมราช ซึ่งมีเชื้อสายจากลังกา เพื่อมาปรับปรุงและเผยแผ่พระพุทธศาสนาให้เหมาะสมกับวัฒนธรรมไทย จนกลายเป็นศาสนาประจำชาติ อีกทั้งยังมีการติดต่อเชื่อมโยงกับพระสงฆ์จากลังกาอยู่หลายครั้ง ส่งผลให้พระพุทธศาสนาเถรวาทเจริญรุ่งเรืองและมั่นคงในสังคมไทยจนถึงปัจจุบัน วัดจึงมีบทบาทสำคัญในฐานะศูนย์กลางของพระพุทธศาสนาในประเทศไทย โดยเป็นสถานที่สำหรับการศึกษา การเล่าเรียน และการปฏิบัติธรรมเพื่อสร้างผู้สืบทอดพระพุทธศาสนา เมื่อมองย้อนกลับไปในอดีต วัดจึงมีบทบาทสำคัญต่อวิถีชีวิตของชุมชนคนไทย เป็นแหล่งบ่มเพาะความรู้และ

พัฒนาผู้คนให้ดำรงอยู่ในหนทางแห่งความเจริญและคุณธรรม (พระครูธรรมธรนิเทศ อภิญาโณ และพระครูสุนทรเจติยาภิวัฒน์, 2561: 1-9)

พระพุทธศาสนาเป็นรากฐานสำคัญของการดำเนินชีวิตของคนไทยมาโดยตลอด เนื่องจากพระมหากษัตริย์ไทยทุกพระองค์ทรงเป็นพุทธมามกะ และประชาชนส่วนใหญ่ของประเทศนับถือพระพุทธศาสนาอย่างมั่นคงตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน ด้วยเหตุนี้ พระพุทธศาสนาจึงมีบทบาทอย่างลึกซึ้งต่อวัฒนธรรมไทย ทั้งในด้านสังคม เศรษฐกิจ การปกครอง และการบริหารจัดการ จากบริบทดังกล่าวก่อให้เกิดแนวคิด “พุทธธรรมาภิบาล” (Buddhist Governance) ซึ่งหมายถึงการบริหารจัดการองค์กรโดยยึดหลักพุทธธรรมเป็นแนวทางและตัวชี้วัด โดยในงานวิจัยฉบับนี้ได้นำหลัก “พละ 4” ซึ่งเป็นธรรมะที่ให้พลังในการดำเนินชีวิตอย่างมั่นคงและมีประสิทธิภาพ มาประยุกต์ใช้ในการส่งเสริมประสิทธิภาพการปฏิบัติงานของบุคลากร ได้แก่ ปัญญาพละ พลังแห่งปัญญา วิริยะพละ พลังแห่งความเพียร อดวิชชพละ พลังแห่งความสุจริต สังคหพละ พลังแห่งการสงเคราะห์ (อง.จตุกก. (ไทย) 21/154/215.)

การบริหารชุมชนให้เกิดการพัฒนา เป็นการพัฒนาที่มีความซับซ้อน และมีความยากเป็นอย่างยิ่ง เพราะกลุ่มประชาชนส่วนใหญ่นั้นเป็นมีความคิดเห็นทางการเมืองที่มีความรุนแรง ต่อต้านการปกครองในระบอบแบบเดิม ๆ เพราะฉะนั้น นอกจากจะให้พัฒนาด้านความรู้ที่เป็นประโยชน์ต่อประชาชนแล้วผู้นำชุมชนยังต้องนำพาบุคลากรในองค์กรร่วมกันแสดงออกถึงความสามัคคีในชุมชน ซึ่งการพัฒนาชุมชนที่จะทำได้ทั้งน้ำใจของคนและผลของงานนั้น ผู้นำจะต้องมีวิธีการบริหารงานโดยใช้ทั้งพระเดชและพระคุณ อีกทั้งยังต้องมีหลักธรรม คือ พละ 4 ที่จะสามารถอำนวยการพัฒนาชุมชน ให้ประสบความสำเร็จได้ หากนักการเมืองท้องถิ่นยึดพละหรือกำลังแห่งคุณธรรมทั้ง 4 ประการ นี้ผนวกกับการพัฒนาท้องถิ่นแล้ว ย่อมจะช่วยให้การพัฒนาท้องถิ่นงานมีประสิทธิภาพมากขึ้น เพราะจะสามารถวางแผนการจัดการองค์การ มีความขยัน ซื่อสัตย์สุจริต มีมนุษยสัมพันธ์ และมอบงานได้ตรงกับความสามารถของคน (พระธรรมโกศาจารย์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต), 2549: 44-45) ฉะนั้น จึงเริ่ม

รัตน์ สุทธิเพริศล้ำ
โมเดล พุทธธรรมา
วัดป่า ปุลุกปัญญา
พระเจ้า พระสงฆ์ล้วน

จรรยา งามนา
สุขถ้วน
เกล้าจิต สว่างเอย
เอ๋ยข้าอันสงส์

แผนภาพที่ 1 รัตนโมเดล

แหล่งที่มา: <https://rattanamodel.blogspot.com/p/rattnamodel.html>

รัตนโมเดล: โครงการพัฒนาแหล่งการเรียนรู้ทางพระพุทธศาสนา เป็นแนวทางการสร้างชุมชนแห่งการเรียนรู้ที่ยึดหลักคำสอนในพระพุทธศาสนา เพื่อเป็นต้นแบบของการพัฒนาดตนเองและสังคมตามหลักพุทธะ ธัมมะ และสังฆะ โดยมีเป้าหมายสำคัญคือการส่งเสริมการเรียนรู้และปฏิบัติธรรมเพื่อให้ผู้คนสามารถเข้าใจและนำคำสอนไปใช้ในชีวิตประจำวันได้จริง โครงการนี้เป็นโครงการสร้างสิ่งแวดล้อมที่เอื้อต่อการเจริญสติ สมาธิ และปัญญา ผ่านการจัดกิจกรรมที่หลากหลาย ทั้งการปฏิบัติธรรม การบรรยายธรรม และการฝึกอบรมในรูปแบบต่าง ๆ อีกทั้งมีการพัฒนาสถานที่ให้สะอาด ร่มรื่น และเหมาะสมต่อการปฏิบัติธรรม รวมถึงการประสานความร่วมมือระหว่างบ้าน วัด โรงเรียน และชุมชน เพื่อส่งเสริมคุณธรรมและจริยธรรมให้กับเยาวชนและประชาชนในชุมชน (รัตนโมเดล, 2568: ออนไลน์)

ผู้ศึกษาจึงสนใจเรื่อง “โครงการรัตนโมเดล : การพัฒนาชุมชนด้วยวิถีพุทธ” โดยถือเป็นแนวทางการสร้างชุมชนแห่งการเรียนรู้และการพัฒนาดตนเองตามหลักคำสอนของพระพุทธศาสนาอย่างเป็นระบบ ผ่านการประยุกต์ใช้ “รัตนะ” ทั้งสาม ได้แก่ พุทธรัตนะ ธรรมรัตนะ และสังฆรัตนะ โดยแบ่งเป็น พุทธโมเดล ซึ่งมุ่งเน้นการปลูกฝัง “ตถาคตโพธิศรัทธา” หรือศรัทธาในพระสัมมาสัมพุทธเจ้าในฐานะต้นแบบแห่งคุณธรรม เพื่อสร้างแรงบันดาลใจในการดำเนินชีวิตอย่างถูกต้อง, ธรรมโมเดล คือการน้อมนำหลักธรรม “พละ 4” ได้แก่ ปัญญาพละ วิริยะพละ อดวิชขพละ และสังคหพละ มาปรับใช้ในการพัฒนาชุมชนให้มีพลังทางจิตใจ ความเพียร ความซื่อสัตย์ และการเสียสละเพื่อส่วนรวม, และ สังฆโมเดล ที่เน้นบทบาทของพระสงฆ์ในฐานะผู้นำจิตวิญญาณ ผู้สั่งสอนธรรมะ และผู้ประสานความร่วมมือระหว่างบ้าน วัด โรงเรียน และชุมชน (บวร) กิจกรรมในโครงการประกอบด้วย การปฏิบัติธรรม การบรรยายธรรม การฝึกอบรมคุณธรรม และการจัดสิ่งแวดล้อมให้สะอาด ร่มรื่น เหมาะแก่การเจริญสติและสมาธิ อีกทั้งยังประยุกต์ใช้สื่อเทคโนโลยีดิจิทัลในการเผยแผ่ธรรมะอย่างเข้าถึงคนรุ่นใหม่ ส่งผลให้การพัฒนาชุมชนมีความสมดุลทั้งทางจิตใจ สังคม และสิ่งแวดล้อม โดยยึดหลักธรรมาภิบาลและคุณธรรมความโปร่งใส นำไปสู่ชุมชนที่มั่นคง สงบสุขในสังคม

พระสงฆ์กับการพัฒนาชุมชนในปัจจุบัน

การพัฒนาคือการเปลี่ยนแปลงที่ต้องการและได้กำหนดทิศทางและมุ่งที่จะควบคุมอัตราการเปลี่ยนแปลงด้วยสภาวะการพัฒนามาเป็นสภาวะสมาชิกของสังคมได้ใช้ความรู้ความสามารถของตนได้เต็มที่โดยไม่มีสภาวะครอบงำเช่นความบีบคั้นทางการเมืองความบีบคั้นทางเศรษฐกิจหรือความไม่สมบูรณ์ในสุขภาพอนามัยทุกคนสามารถที่จะนำเอาศักยภาพของตนออกมาใช้ให้เป็นประโยชน์อย่างเต็มที่ (จิตติยา สุวรรณขุ, 2517:179) ดังที่การพัฒนาในหนังสือ พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความสรุปได้ว่ามี 4 แนวทางดังนี้

1. กายภาวนา คือ การพัฒนาทางศักยภาพทางกายหรืออินทรีย์ภายในมิให้ก่อโทษแต่ให้เกิดประโยชน์สร้างสรรค์

2. สีสถาวนา คือ การพัฒนาด้านพฤติกรรมหรือการแสดงออกทางกายให้มีศีลมีระเบียบวินัยและเป็นมิตรกับสภาพสิ่งแวดล้อม

3. จิตถาวนา คือ การพัฒนาด้านจิตใจให้เข้มแข็งมีคุณธรรมนำชีวิตมีสุขภาพจิตที่ดีมีคุณภาพและบริสุทธิ์มีความตั้งมั่นขยันหมั่นเพียรมีสมาธิ มีจิตเบิกบานอยู่เสมอ

4. ปัญญาถาวนา คือ การพัฒนาด้านปัญญาความนึกคิดไหวพริบการแก้ปัญหาต่าง ๆ ของตนและคนอื่นด้วยเหตุผลเข้าใจต่อสภาวะต่าง ๆ ตามความเป็นจริง (พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), 2543: 621) การพัฒนา ถูกนิยามไว้หลากหลายจากหลายแหล่งและสาขาวิชา ทำให้มีลักษณะหลากหลาย แต่สามารถสรุปลักษณะที่สำคัญได้ดังนี้

1) การเปลี่ยนแปลงในหลายมิติ คือ การพัฒนาเป็นการเปลี่ยนแปลงในด้านต่าง ๆ เช่น สุขภาพ ปริมาณ หรือสิ่งแวดล้อมของสิ่งใดสิ่งหนึ่งให้ดีขึ้นหรือเหมาะสมขึ้น โดยเป็นการเปลี่ยนแปลงอย่างรอบด้าน ไม่ใช่จำกัดเพียงด้านใดด้านหนึ่งเท่านั้น จึงถือว่าการเปลี่ยนแปลงทั้งระบบ

2) การเป็นกระบวนการ คือ การพัฒนาเป็นกระบวนการที่เกิดขึ้นตามลำดับขั้นตอนอย่างต่อเนื่อง โดยแต่ละขั้นตอนมีความสัมพันธ์และต้องดำเนินไปตามลำดับ ไม่สามารถข้ามขั้นใดขั้นหนึ่งได้

3) ลักษณะของพลวัต คือ การพัฒนาเป็นกระบวนการที่ไม่หยุดนิ่ง แต่เปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา ไม่ว่าจะเป็นการเปลี่ยนแปลงที่รวดเร็วหรือช้า มากหรือน้อย ล้วนถือเป็นการเคลื่อนไหวอย่างต่อเนื่อง

4) การมีแผนและโครงการ คือ การพัฒนาเกิดขึ้นจากการวางแผนล่วงหน้าอย่างเป็นระบบ เช่น การกำหนดเป้าหมาย กลุ่มเป้าหมาย วิธีการ ระยะเวลา งบประมาณ และผู้รับผิดชอบ จึงไม่ใช่การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นแบบฉับพลันหรือไม่มีการเตรียมการ

5) การเป็นวิธีการ คือ การพัฒนาเป็นกลวิธีหนึ่งที่ถูกนำมาใช้เพื่อให้บรรลุเป้าหมายที่ตั้งไว้ เช่น การพัฒนาสังคม ชุมชน การเมือง หรือเศรษฐกิจ ล้วนเป็นวิธีการเฉพาะที่มีลักษณะเฉพาะของตนเอง

6) การเป็นปฏิบัติการ คือ การพัฒนาไม่ใช่เพียงแค่แนวคิดหรือรายละเอียดในแผนเท่านั้น แต่ต้องนำไปปฏิบัติจริง เพื่อให้เกิดผลสัมฤทธิ์ตามเป้าหมายที่กำหนดไว้

7) การกระทำของมนุษย์ คือ การพัฒนาเป็นผลจากการกระทำของมนุษย์ เพื่อประโยชน์ของมนุษย์เอง เนื่องจากมนุษย์เป็นสิ่งมีชีวิตที่สามารถวางแผน คิดค้น และดำเนินการพัฒนาตนเองและสิ่งแวดล้อมได้ หากการเปลี่ยนแปลงใดมิได้เกิดจากมนุษย์ แม้จะมีลักษณะคล้ายการพัฒนา ก็ไม่ถือว่าเป็นการพัฒนา

8) การสร้างผลลัพธ์ที่เหมาะสมและน่าพึงพอใจ คือ ผลของการพัฒนาควรนำไปสู่ความเหมาะสม และก่อให้เกิดความสุขทั้งในระดับบุคคลและสังคม เพราะการพัฒนาเกี่ยวข้องโดยตรงกับมนุษย์และการอยู่ร่วมกันในสังคม

9) การมีเกณฑ์หรือเครื่องชี้วัด คือ การพัฒนาสามารถประเมินได้ว่าเกิดขึ้นหรือไม่ โดยอาศัยเกณฑ์หรือเครื่องชี้วัด เช่น การเปรียบเทียบกับสภาพเดิม หรือใช้มาตรฐานที่กำหนดไว้ โดยเฉพาะ

ในด้านคุณภาพ ทั้งนี้ เนื่องจากสังคมและมนุษย์เปลี่ยนแปลงอยู่เสมอ กระบวนการพัฒนาจึงต้องได้รับการปรับปรุงให้สอดคล้องกับบริบทใหม่ ๆ อยู่ตลอดเวลา (สนธยา พลศรี, 2545: 6)

การพัฒนาที่แท้จริง ควรหมายถึงการยกระดับคุณภาพชีวิตของประชาชนให้มีความสุข ความสะดวกสบาย ความอยู่ดีกินดี รวมถึงความเจริญทางศิลปวัฒนธรรม จิตใจ และความสงบสันติในสังคม ซึ่งมีใช้เพียงแต่อาศัยปัจจัยทางวัตถุเพื่อสนองความต้องการทางกายภาพเท่านั้น หากยังครอบคลุมถึงการพัฒนาในด้านการศึกษา สิ่งแวดล้อมที่ดี การพักผ่อนหย่อนใจ ตลอดจนการยกระดับด้านวัฒนธรรมและจิตใจในมิติต่าง ๆ มักถูกเรียกโดยรวมว่าเป็นการพัฒนา “คุณภาพ” เพื่อให้เห็นว่าการพัฒนาไม่อาจวัดได้จากปริมาณสินค้า หรือรายได้ที่เพิ่มขึ้นเพียงอย่างเดียว หากแต่ต้องพิจารณาจากระดับความพึงพอใจและความสุขของประชาชนเป็นสำคัญ (วิทยา เชียงกุล, 2527: 18) จึงนำแนวคิดเหล่านี้มาปรับเป็นกระบวนการใหม่สำหรับ พระสงฆ์กับการพัฒนาชุมชนในปัจจุบัน ตามแผนภาพที่ 2 ดังนี้

แผนภาพที่ 2 กระบวนการใหม่สำหรับ พระสงฆ์กับการพัฒนาชุมชนในปัจจุบัน

ขั้นที่ 1 กระบวนการสันติธรรม

พระสงฆ์สามารถเป็นสื่อกลางในการสร้างความสมานฉันท์และความสงบสุขในชุมชน โดยการจัดกิจกรรมเชิงปฏิบัติ และการให้คำแนะนำเชิงพุทธสำหรับการแก้ปัญหาความขัดแย้งในชุมชน

ขั้นที่ 2 กระบวนการวัฒนธรรมเชิงพุทธ

พระสงฆ์สามารถส่งเสริมการอนุรักษ์วัฒนธรรมไทยผ่านกิจกรรม การจัดงานเทศกาลตามประเพณี การสอนศิลปะการปั้น การรำ และการถ่ายทอดบทสวดมนต์แบบดั้งเดิม เพื่อสร้างความตระหนักรู้ในรากเหง้าของชุมชน

ขั้นที่ 3 กระบวนการสร้างเครือข่ายชุมชนพุทธ

พระสงฆ์สามารถทำหน้าที่เป็นศูนย์กลางระหว่างองค์กรหรือกลุ่มต่าง ๆ ในชุมชน ผ่านองค์กรเยาวชน กลุ่มผู้สูงอายุ และกลุ่มสตรี เพื่อให้เกิดความร่วมมือในการพัฒนา

ขั้นที่ 4 กระบวนการศึกษาเชิงพุทธเพื่อคุณภาพชีวิต

พระสงฆ์สามารถจัดการเรียนรู้ที่ประยุกต์หลักธรรมในชีวิตประจำวัน เพื่อแก้ปัญหาชีวิต การสอนแนวคิดพอเพียง และการอบรมเกี่ยวกับวิถีคิดเชิงบวก เพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิตของชุมชน

ขั้นที่ 5 กระบวนการพัฒนาชุมชนเชิงเศรษฐกิจพอเพียง

พระสงฆ์สามารถนำชุมชนให้สร้างความเข้มแข็งทางเศรษฐกิจด้วยแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียง ผ่านการส่งเสริมอาชีพที่เหมาะสมกับชุมชน การจัดตั้งกลุ่มออมทรัพย์

สรุปกระบวนการที่นำเสนอนี้ไปที่บทบาทสำคัญของพระสงฆ์ในฐานะผู้นำเชิงจิตวิญญาณ ผู้เป็นศูนย์รวมของศรัทธาและความหวังในชุมชน โดยพระสงฆ์ทำหน้าที่เผยแผ่หลักธรรมทางศาสนา มีบทบาทในการเป็นผู้นำเชิงสังคมที่ส่งเสริมการพัฒนาชุมชนให้มีคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้น พร้อมทั้งสร้าง ความสมานฉันท์ในสังคม พระสงฆ์ในยุคปัจจุบันสามารถประยุกต์หลักธรรมของพุทธศาสนา มาใช้เป็นแนวทาง ในการสร้างสรรค์กิจกรรมต่าง ๆ เพื่อประโยชน์ของชุมชน ในการจัดกิจกรรมสันติธรรมสร้างสุข เพื่อ ส่งเสริมสุขภาพกายและจิตใจให้กับชุมชน และการพูดคุยเชิงจิตวิทยาเพื่อช่วยแก้ปัญหาชีวิต ส่งเสริม วัฒนธรรมไทยเชิงพุทธให้คนในชุมชนโดยเฉพาะเยาวชนมีความภูมิใจในรากเหง้าของตนเองและเกิด ความรักในถิ่นฐาน การสร้างเครือข่ายชุมชนผ่านการรวมกลุ่มเพื่อทำกิจกรรม เป็นแนวทางสำคัญที่ พระสงฆ์สามารถมีส่วนร่วมในการประสานงาน เพื่อสร้างความสามัคคีในชุมชน พระสงฆ์สามารถส่งเสริม การศึกษาเชิงพุทธผ่านการอบรมเกี่ยวกับศีลธรรม การใช้เหตุผลแก้ปัญหา และการพัฒนาสติปัญญาให้แก่ สมาชิกในชุมชน เพื่อสร้างชีวิตที่มีคุณภาพและพัฒนาจิตใจ

การพัฒนาวัดกับชุมชนด้วยวิถีพุทธ

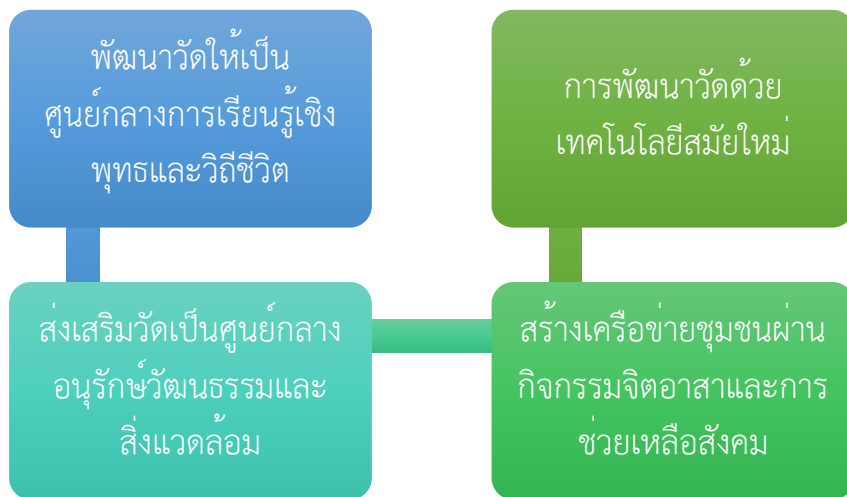
ความหมายของวัดในสมัยพุทธกาล อาราม หรือ วัด เป็นสถานที่ที่อำนวยความสะดวกและ ใช้เป็นสถานที่สำหรับการเข้าจำพรรษา ปฏิบัติธรรมเจริญกัมมัฏฐานและใช้เป็นสถานที่ในการประกอบศาสน พิธีแก่ พุทธบริษัท 4 คือ ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสกและอุบาสิกา เกิดจากความศรัทธาของผู้ที่ต้องการสร้าง เสนาสนะถวายไว้เพื่อการใช้ประโยชน์ในพระพุทธศาสนา โดยดั้งเดิมนั้น วัดในสมัยพุทธกาลจะมีลักษณะ ดังนี้

ลักษณะของวัดในสมัยพุทธกาล เมื่อพูดถึงต้นแบบของวัดในสมัยพุทธกาล วัดเวฬุวนาราม หรือ วัดเวฬุวัน คือวัดแห่งแรกของพระพุทธศาสนาที่สร้างจากศรัทธาของพระเจ้าพิมพิสาร กษัตริย์ แห่งแคว้นมคธ โดยลักษณะของวัดเวฬุวันจะประกอบไปด้วย วิหาร กุฏิอุโบสถ หอฉัน ศาลาโรงไฟ เรือน คลัง กับปัยกุฎีโรงจกรม บ่อน้ำ และเวจจกุฎีสถาปัตยกรรมต่างๆจะเน้นไปที่ความเรียบง่ายแวดล้อมไป ด้วยธรรมชาติไม่เน้นการตกแต่งที่สวยงาม โดยที่พระองค์ได้กล่าวคำถวาย (สุรชัย จงจิตงาม, 2564:1-24) ไว้ว่า

“อุทยานเวฬุวันของเรานี้ไม่ไกลและไม่ใกล้จากหมู่บ้านนัก คมนาคมสะดวก ผู้ประสงค์พึง เข้าเฝ้าได้กลางวันไม่พลุกพล่าน กลางคืนสงัด เสียงไม่อึกทึก เว้นจากคนสัญจรไปมา เป็นที่กระทำการ

ลับของหมู่มนุษย์ควรแก่การหลีกเร้น อย่างกระนั้นเลย เราพึงถวายอุทยานเวฬุวันแด่ภิกษุสงฆ์มีพระพุทเจ้าเป็นประมุข” แล้วทรงจับพระสุวรรณภิงคารหลังน่าน้อมถวายแด่พระผู้มีพระภาคด้วยพระราชดำรัสว่า “หม่อมฉันขอถวายอุทยานเวฬุวันนั้นแด่ภิกษุสงฆ์มีพระพุทเจ้าเป็นประมุข พระพุทเจ้าข้า” (วิ.ม. (ไทย) 4 /59 /71-72)

ตั้งแต่ในสมัยพุทธกาลจะเห็นได้ว่า วัด เป็นสถานที่ที่มีความสำคัญกับพระพุทธศาสนา โดยวัดในสมัยแรกๆ จะมีรูปแบบเป็นที่พักตามโคนไม้ เป็นการอยู่ร่วมกับธรรมชาติเพื่อบำเพ็ญความเพียรต่อมาจึงมีการสร้างอาราม ขึ้นมาเพื่อให้เป็นที่อยู่อาศัยและประกอบศาสนกิจของสงฆ์ ทำให้เกิดความเหมาะสมแก่การประพฤติพรหมจรรย์เพื่อสร้างความสำเร็จมั่นคงให้แก่พระพุทธศาสนา (พระศรีสิทธิวิเทศ (ธวัชชัย รสเลิศ) และ พระมหามิตร ฐิตปัญโญ, 2563: 1-12) วัด มีบทบาทสำคัญอย่างยิ่งต่อสังคมและวิถีชีวิตของคนไทยทั้งในอดีตและปัจจุบัน ไม่เพียงเป็นสถานที่พำนักของพระภิกษุสามเณรเท่านั้น หากยังเป็นศูนย์กลางการศึกษา การถ่ายทอด และการเผยแผ่พระพุทธศาสนาตามประเพณีที่สืบทอดกันมา ตั้งแต่สมัยกรุงสุโขทัยเป็นราชธานี ต่อมา เมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงปฏิรูปการศึกษาตามแนวตะวันตก วัดจำนวนมากทั้งในเมืองหลวงและหัวเมืองได้ให้ความร่วมมือกับรัฐในการจัดการศึกษาระดับก่อนประถมศึกษาตามรูปแบบสมัยใหม่ อย่างไรก็ตาม เมื่อระบบการศึกษาแบบโรงเรียนมีการขยายตัว มีระดับการศึกษาที่สูงขึ้น และมีเนื้อหาวิชาที่มีได้เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนาโดยตรง บทบาทของวัดกับโรงเรียนจึงค่อย ๆ แยกออกจากกันจนแทบจะเป็นอิสระต่อกันโดยสิ้นเชิง ผลที่ตามมาคือ พระสงฆ์ได้มีบทบาทในวิชาความรู้ใหม่ ๆ ที่เกี่ยวข้องกับความรู้ทางวัตถุและวิทยาการสมัยใหม่ จึงเกิดช่องว่างในการสื่อสารและความเข้าใจร่วมกันระหว่างพระสงฆ์กับประชาชน ความเชื่อถือที่ประชาชนเคยมีต่อพระสงฆ์ในฐานะผู้นำทางปัญญาก็ค่อย ๆ ลดน้อยถอยลง คำแนะนำและคำสั่งสอนของพระที่เคยมีคุณค่า กลับไม่ได้รับความสนใจเช่นเดิม บทบาทของวัดและพระสงฆ์จึงห่างเหินจากสภาพสังคมสมัยใหม่มากขึ้นเรื่อย ๆ ภาวะเช่นนี้ ส่งผลให้การนำพาผู้คนกลับคืนสู่หลักธรรมในพระพุทธศาสนาเป็นไปอย่างยากลำบาก และก่อให้เกิดความไม่เข้าใจระหว่างศาสนากับสังคมยุคใหม่มากยิ่งขึ้น (พระราชมุนี (ประยุทธ์ ปยุตฺโต), 2530: 192) การพัฒนาวัดกับชุมชนด้วยวิถีพุทธ แนวทางใหม่ 4 ประการประกอบด้วย

แผนภาพที่ 3 การพัฒนาวัดกับชุมชนด้วยวิถีพุทธ

การพัฒนาที่ 1 พัฒนาวัดให้เป็นศูนย์กลางการเรียนรู้เชิงพุทธและวิถีชีวิต วัดสามารถพัฒนาให้เป็นศูนย์กลางการเรียนรู้ที่บูรณาการทั้งธรรมะและวิถีชีวิต การจัดหลักสูตรอบรมที่ประยุกต์ธรรมะกับชีวิตประจำวัน การฝึกสติสมาธิเพื่อการทำงาน การจัดกิจกรรมพัฒนาจิตใจเด็กและเยาวชน รวมถึงการจัดพื้นที่ภายในวัดให้เหมาะสมกับการเรียนรู้ ศูนย์ข้อมูลพระพุทธศาสนา ห้องสมุดธรรมะ และพื้นที่ทำกิจกรรมร่วมกันระหว่างพระสงฆ์และชุมชน

การพัฒนาที่ 2 ส่งเสริมวัดเป็นศูนย์กลางอนุรักษ์วัฒนธรรมและสิ่งแวดล้อม วัดสามารถเป็นผู้นำในการอนุรักษ์วัฒนธรรมท้องถิ่นและสิ่งแวดล้อม การจัดกิจกรรมฟื้นฟูประเพณีท้องถิ่น การส่งเสริมการใช้วัสดุธรรมชาติในชุมชน การรณรงค์ลดขยะพลาสติกในงานบุญ และการปลูกต้นไม้ในพื้นที่วัดและชุมชนโดยร่วมมือกับคนในท้องถิ่น เพื่อให้วัดและชุมชนกลายเป็นพื้นที่สีเขียวที่มีความร่มเย็นและสงบสุข

การพัฒนาที่ 3 สร้างเครือข่ายชุมชนผ่านกิจกรรมจิตอาสาและการช่วยเหลือสังคม

วัดสามารถจัดกิจกรรมจิตอาสา ได้แก่ การแจกจ่ายอาหารให้ผู้ยากไร้ การเยี่ยมผู้ป่วยในชุมชน การให้คำปรึกษาทางจิตวิทยา และการสร้างกลุ่มอาสาสมัครเพื่อช่วยเหลือผู้เดือดร้อนในชุมชน พระสงฆ์สามารถทำหน้าที่เป็นผู้ประสานงานระหว่างคนในชุมชนเพื่อสร้างเครือข่ายความช่วยเหลือที่เข้มแข็ง

การพัฒนาที่ 4 การพัฒนาวัดด้วยเทคโนโลยีสมัยใหม่ วัดสามารถนำเทคโนโลยีมาปรับใช้เพื่อสื่อสารกับคนรุ่นใหม่ และการเผยแพร่ธรรมะ การจัดสอนธรรมะผ่านออนไลน์ การถ่ายทอดสดกิจกรรมธรรมะ เพื่อสร้างการมีส่วนร่วมกับชุมชน

สรุปได้ว่าแนวทางการพัฒนาวัดและชุมชนด้วยวิถีพุทธ ในการสร้างความร่วมมือระหว่างวัด พระสงฆ์ และคนในชุมชน โดยใช้หลักธรรมะควบคู่กับความรู้สมัยใหม่ เพื่อสร้างความสัมพันธ์อันดี ความเข้าใจ และการพัฒนาในทุกมิติของชุมชนและศาสนสถาน

โครงการรัตนโมเดล : การพัฒนาชุมชนด้วยวิถีพุทธ

ความสำคัญของพระสงฆ์กับการเผยแผ่พระพุทธศาสนา พระสงฆ์มีบทบาทสำคัญตั้งแต่ยุคแรกของพระพุทธศาสนา โดยได้รับมอบหมายจากพระพุทธเจ้าให้เผยแผ่ธรรมะเพื่อประโยชน์สุขของสรรพสัตว์ แม้พระพุทธศาสนาเคยสูญหายจากอินเดีย แต่วัดในฐานะศูนย์กลางแห่งศาสนาได้เป็นเครื่องมือสำคัญในการฟื้นฟูพระพุทธศาสนา ดังนั้นปัจจุบันการพัฒนาชุมชนด้วยวิถีพุทธตามโครงการรัตนโมเดล จึงเป็นการสานต่อบทบาทนี้ โดยการให้วัดเป็นศูนย์กลางของการเรียนรู้ ความสัมพันธ์ระหว่างวัดและชุมชนในบริบทไทย ในประเทศไทย วัดไม่ได้เป็นเพียงสถานที่ประกอบศาสนกิจเท่านั้น แต่เป็นศูนย์กลางของการศึกษา วัฒนธรรม และการสร้างความสามัคคีในชุมชน ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน การที่ประเทศไทยเป็นศูนย์กลางของพระพุทธศาสนาเถรวาท ทำให้วัดมีบทบาทสำคัญในทุกมิติของชีวิต โครงการรัตนโมเดลจึงเป็นตัวอย่างของการใช้วัดเป็นฐานในการพัฒนาชุมชน (รัตนโมเดล, 2568: ออนไลน์) โดยปรับให้สอดคล้องกับบริบทสมัยใหม่ ในเรื่องการส่งเสริมเศรษฐกิจพอเพียงและการเรียนรู้เชิงธรรมะ เพื่อสร้างชุมชนแห่งการพัฒนา หลักพระ 4 และการบริหารจัดการชุมชน หลักพระ 4 ปัญญาพละ วิริยะพละ อดิวิชชพละ และสังคหพละ เป็นหลักธรรมที่เหมาะสมในการนำมาใช้พัฒนาชุมชน เนื่องจากส่งเสริมความมั่นคงในคุณธรรม ความซื่อสัตย์ และการร่วมมือกันในองค์กร การใช้หลักธรรมในโครงการรัตนโมเดล มีส่วนช่วยสร้างการบริหารจัดการชุมชน สู่การพัฒนาศักยภาพของผู้นำชุมชนและการวางแผนกิจกรรมที่ตอบสนองความต้องการของคนในท้องถิ่น การใช้แนวคิดเรื่องกายภาวนา จิตตภาวนา และปัญญาภาวนา ปรับกระบวนการพัฒนาชุมชนตามแนววิถีพุทธ เพื่อให้ชุมชนเกิดความสมดุลในทุกด้าน โครงการรัตนโมเดลนำแนวคิดนี้มาปรับใช้ผ่านกิจกรรมการอบรมคุณธรรมจริยธรรม เพื่อยกระดับจิตใจและคุณภาพชีวิตของประชาชนในชุมชน ส่งเสริมให้คนในชุมชนตระหนักถึงคุณค่าของการดำเนินชีวิตตามหลักศีลธรรม

กระบวนการพัฒนาวัดและชุมชน วัดในยุคปัจจุบันควรปรับตัวให้เหมาะสมกับสังคมที่เปลี่ยนแปลง โดยเฉพาะในแง่การเป็นศูนย์กลางของชุมชน โครงการรัตนโมเดลทำให้วัดเป็นพื้นที่สำหรับการเรียนรู้ธรรมะและการพัฒนาชีวิตอย่างรอบด้าน ช่วยให้วัดยังคงเป็นศูนย์กลางของชุมชนที่ตอบสนองความต้องการในยุคใหม่ ส่วนบทบาทของพระสงฆ์ในกระบวนการพัฒนาชุมชน พระสงฆ์ถือเป็นผู้นำทางจิตวิญญาณที่มีบทบาทสำคัญในการสร้างสมานฉันท์และความสงบสุขในชุมชน การใช้กระบวนการเชิงสันติธรรม การศึกษาเชิงพุทธ และการสร้างเครือข่ายชุมชนในโครงการรัตนโมเดล เป็นตัวอย่างที่ชัดเจนของการนำหลักธรรมมาประยุกต์ใช้เพื่อการพัฒนาสังคม พระสงฆ์สามารถเป็นสื่อกลางในการส่งเสริมคุณธรรมและการพัฒนาชุมชนในทุกระดับ ตามแผนภาพที่ 4 การพัฒนาชุมชนด้วยวิถีพุทธ ดังนี้

แผนภาพที่ 4 การพัฒนาชุมชนด้วยวิถีพุทธ

ขั้นตอนที่ 1 การสร้างฐานความรู้ทางพุทธศาสนา

ฐานความรู้ทางพุทธศาสนาเป็นพื้นฐานสำคัญที่ช่วยสร้างความมั่นคงในจิตใจและคุณธรรมของประชาชนในชุมชน ช่วยกระตุ้นให้คนในชุมชนมีจิตสำนึกทางศาสนาและนำหลักธรรมไปปรับใช้ในชีวิตประจำวัน

ขั้นตอนที่ 2 การพัฒนาวัดให้เป็นศูนย์กลางชุมชน

วัดที่ปรับตัวตามบริบทสังคมสมัยใหม่จะกลายเป็นศูนย์กลางที่ชุมชนให้เกิดความสามัคคีและความร่วมมือ ความสัมพันธ์ระหว่างวัดและชุมชนจะช่วยยกระดับคุณภาพชีวิตของประชาชนอย่างเป็นระบบ

ขั้นตอนที่ 3 การสร้างเครือข่ายความร่วมมือในชุมชน

เครือข่ายความร่วมมือในชุมชนเป็นกลไกสำคัญในการพัฒนาชุมชนด้วยวิถีพุทธ การใช้วัดเป็นศูนย์กลางของกลุ่มต่าง ๆ ช่วยสร้างโอกาสให้ประชาชนสามารถมีส่วนร่วมในการพัฒนาสังคม

ขั้นตอนที่ 4 การประยุกต์ใช้เทคโนโลยีในกระบวนการพัฒนา

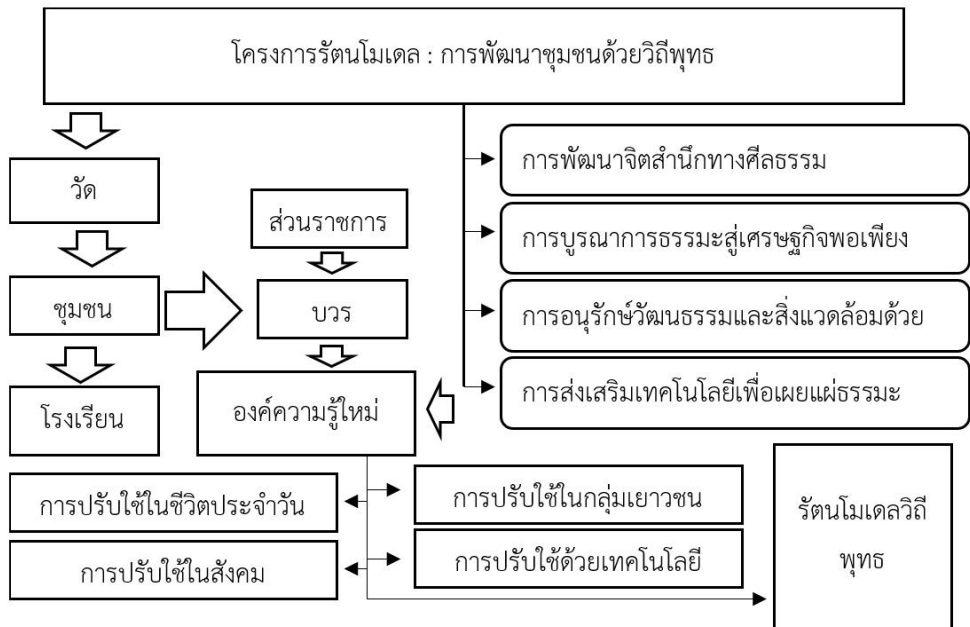
การนำเทคโนโลยีมาใช้ในโครงการรัตนโมเดลช่วยตอบโจทย์วิถีชีวิตในยุคดิจิทัล และสร้างโอกาสในการเข้าถึงธรรมะและกิจกรรมพัฒนาชุมชนได้อย่างกว้างขวาง ช่วยให้คนรุ่นใหม่เข้ากับวัดและศาสนาได้อย่างเหมาะสม

ทั้ง 4 ขั้นตอนของโครงการรัตนโมเดล คือ การสร้างฐานความรู้ การพัฒนาวัด การสร้างเครือข่ายชุมชน และการใช้เทคโนโลยี ล้วนเป็นองค์ประกอบสำคัญที่ช่วยพัฒนาชุมชนด้วยวิถีพุทธ โดยมีเป้าหมายในการพัฒนาจิตใจ เศรษฐกิจ และความเป็นอยู่ของประชาชนในชุมชน

องค์ความรู้ใหม่

จากแผนภาพองค์ความรู้ใหม่ การประยุกต์ใช้แนวทางการพัฒนาชุมชนด้วยวิถีพุทธตามโครงการรัตนโมเดล สู่การพัฒนาจิตสำนึกทางศีลธรรมผ่านกิจกรรมฝึกสมาธิ การอบรมคุณธรรมจริยธรรม และการเจริญสติในชีวิตประจำวันช่วยลดความขัดแย้งในชุมชนและเสริมสร้างความสามัคคี ใน

ส่วนของเยาวชน การอนุรักษ์วัฒนธรรมและสิ่งแวดล้อมด้วยธรรมะผ่านกิจกรรม การใช้เทคโนโลยี การเผยแพร่ธรรมะออนไลน์ และการถ่ายทอดสดกิจกรรมทางศาสนา ช่วยให้คนรุ่นใหม่และชุมชนสามารถเข้าถึงหลักธรรมคำสอนได้สะดวกในยุคดิจิทัล โดยเป็นการส่งเสริมชุมชนให้มีความมั่นคงในคุณธรรม ในทุกมิติของชีวิต ทั้งในระดับบุคคล สังคม และกลุ่มเยาวชน ดังแผนภาพที่ 5 ดังนี้

แผนภาพที่ 5 โครงการรัตนโมเดล : การพัฒนาชุมชนด้วยวิถีพุทธ

จากแผนภาพองค์ความรู้ใหม่จากการประยุกต์ใช้รัตนโมเดลเพื่อการพัฒนาชุมชนด้วยวิถีพุทธ แสดงให้เห็นถึงการใชัพุทธรัตนะ ธรรมรัตนะ และสังฆรัตนะในการเสริมสร้างจิตสำนึกทางศีลธรรม และความมั่นคงในคุณธรรมของชุมชนอย่างเป็นระบบ ด้วยรัตนโมเดลวิถีพุทธ ดังนี้

พุทธรัตนะ เป็นต้นแบบแห่งการประพฤติปฏิบัติชอบ ส่งเสริมการเจริญสติ ฝึกสมาธิ และ การใช้ชีวิตอย่างมีเป้าหมาย

ธรรมรัตนะ เป็นหลักคำสอนที่ใช้ในการอบรมคุณธรรมจริยธรรมแก่ชาวบ้านและเยาวชน ผ่านกิจกรรม ธรรมะประยุกต์ และเทคโนโลยีดิจิทัล เช่น การเผยแพร่ธรรมะออนไลน์และการถ่ายทอดสด กิจกรรมทางศาสนา

สังฆรัตนะ ทำหน้าที่เป็นกลไกขับเคลื่อนในการประสานความร่วมมือของพระสงฆ์ ผู้นำชุมชน และภาคประชาสังคม ในการรักษาวินัยธรรมท้องถิ่น พัฒนาจิตใจ และแก้ไขความขัดแย้ง ด้วยการเป็นแหล่งเรียนรู้และแบบอย่างในการอยู่ร่วมกันอย่างสันติ ส่งผลให้เกิดความสามัคคีและความมั่นคงทางคุณธรรมในทุกมิติ ทั้งระดับบุคคล ชุมชน และกลุ่มเยาวชนในยุคดิจิทัล

สรุป

การพัฒนาชุมชนด้วยแนวทาง รัตนโมเดล ซึ่งเป็นการประยุกต์ใช้หลักธรรมทางพระพุทธศาสนาโดยเน้นการขับเคลื่อนผ่านพุทธรัตนะ ธรรมรัตนะ และสังฆรัตนะ เพื่อเสริมสร้างความมั่นคงทางจิตใจและคุณธรรมในระดับบุคคล เยาวชน และสังคม รัตนโมเดลมีความแตกต่างจากแนวทาง “วิถีพุทธ”ทั่วไปตรงที่มีใช้เพียงการใช้หลักธรรมสอนใจ แต่เป็นแนวทางเชิงกลยุทธ์ที่ออกแบบการพัฒนาอย่างเป็นระบบ โดยจัดทำหน้าที่เป็นศูนย์กลางการเรียนรู้ และพระสงฆ์เป็นผู้เชื่อมโยงความร่วมมือระหว่างบ้าน วัด โรงเรียน และชุมชน (บวร) ผ่านกิจกรรมฝึกสมาธิ อบรมคุณธรรม อนุรักษ์วัฒนธรรมไทย และเผยแพร่ธรรมะผ่านสื่อดิจิทัล เพื่อให้เข้าถึงคนรุ่นใหม่ในบริบทยุคเทคโนโลยี นอกจากนี้ยังมีการประยุกต์ใช้หลักพละ 4 และเศรษฐกิจพอเพียง เพื่อสร้างสมดุลระหว่างจิตใจ เศรษฐกิจ และสิ่งแวดล้อม ผลการศึกษาแสดงให้เห็นว่า รัตนโมเดลมีศักยภาพในการลดความขัดแย้งในชุมชน ยกกระดับคุณภาพชีวิต และสร้างความยั่งยืนทั้งด้านศีลธรรมและสังคมอย่างเป็นรูปธรรม เหมาะสมอย่างยิ่งต่อการนำไปพัฒนาเชิงนโยบายในระดับพื้นที่และประเทศ

เอกสารอ้างอิง

- จิตยา สุวรรณชฎ. (2517). **สังคมวิทยา**. กรุงเทพมหานคร: สำนักวิจัยสถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์.
- มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2539). **พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พระครูธรรมธรนิเทศ อภิญาโณ และ พระครูสุนทรเจติยาภิวัฒน์. (2561). **บทบาทของวัดในการเสริมสร้างให้เกิดสันติสุขในชุมชน**. วารสารสันติศึกษาปริทรรศน์ มจร, ปีที่ 4 ฉบับพิเศษ (มกราคม-มิถุนายน).
- พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต). (2543). **พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ**. พิมพ์ครั้งที่ 9. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พระธรรมโกศาจารย์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต). (2549). **พุทธวิธีบริหาร**. กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พระราชวรมนู (ประยุทธ์ ปยุตฺโต). (2530). **สถาบันสงฆ์กับสังคมไทย**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์การศาสนา.
- พระศรีสิทธิวิเทศ (ธวัชชัย รสเลิศ) และพระมหามิตร ฐิตปญฺโญ. (2563). **วิวัฒนาการวัดในพระพุทธศาสนา**. วารสารบัณฑิตศึกษามหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ปีที่ 7 ฉบับที่ 3 (กรกฎาคม-กันยายน).
- รัตนโมเดล. **โครงการพัฒนาแหล่งการเรียนรู้ทางพระพุทธศาสนา**. [ออนไลน์]. แหล่งที่มา: <https://rattanamodel.blogspot.com/p/rattnamodel.html> [9 มกราคม 2568].
- สนธยา พลศรี. (2545). **กระบวนการพัฒนาชุมชน**. กรุงเทพมหานคร: ไทยวัฒนาพานิชย์.

สุรัชย์ จงจิตงาม. (2564). **วัดในสมัยพุทธกาล**. วารสารปณิธาน, ปีที่ 17 ฉบับที่ 1 (มกราคม-มิถุนายน).
วิทยา เชียงกุล. (2527). **การพัฒนาเศรษฐกิจสังคมไทย: บทวิเคราะห์**. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ฉบับ
แกระ.

